

דף טו

'העניק תעניק לו — לו ולא למוכר עצמו' — אף סברא יש בדבר; אילו האדון היה חייב להעניק לו ביציאתו, מלכתחילה היה מפחית דמי מכירתו, והרי לא הרויח העבד מאומה בהענקה זו. מה שאין כן בעבד הנמכר בגנתו על ידי בית דין, שכסף מכירתו מגיע לנגנב, בזה בלבד אמרה תורה להעניק לעבד בעת יציאתו. וזהו שדרשו מהעניק תעניק לו — לעבד עצמו, לרווחתו. (משך חכמה — ראה טו, יב)

'לו ולא ליורשיו. יורשיו אמאי לא, שכיר קרייה רחמנא... אלא לו ולא לבעל חובו' — ואין לומר עדיין 'שכיר קרייה רחמנא', ומדוע נמעט בעל חובו בניגוד לדין שכירות בעלמא? יש לומר ששאלת הגמרא היתה משום שהתורה נתנה לו זכויות של שכיר ולכן אין מסתבר למעט ירושה, אמנם אפשר ואפשר שנתנה לו תורה בהענקה זכויות יתר, שאין לבעל חובו זכות לגבות הענקתו, שאין ההענקה עצמה גדרה תשלום שכירות ממש, אלא שנתנה לו תורה זכויות של שכיר. (עפ"י מהר"י בירב; שער המלך עבדים ד, יב ע"ש; שיטה ל"ג למי. וע' מהר"ט; קוב"ש; אילת השחר; שערי שמועות).

'לו ולא ליורשיו... לו ולא לבעל חובו... בעלמא נמי לא סבירא לן כרבי נתן' — יש מפרשים (רבנו נתנאל — בתוס'. ויש שכתבו כן גם בדעת הרמב"ם) שהכוונה 'בעלמא' — בשאר תשלום שכר שכיר, דומיא דהענקה, שדינו של רבי נתן לא נאמר אלא בהלוואה וכיו"ב ולא בשכירות. ויש שכתב כעין זה ופרש 'בעלמא' — בצדקה הניתנת לעני, שבזה אין זכות לבעל חובו (ש"ך חו"מ פו). והעירו על פרוש זה, שבצדקה אפילו אחר שבאה לידו של העני, אין בעל חובו גובה ממנה, כי לא ניתנה אלא לעני בלבד, ואם כן, אין זה שייך כלל לדינו של רבי נתן, והיו יכולים למעט 'לו' — ולא לבעל חובו, שההענקה לעולם תשאר ביד העבד ואין לבעל חובו זכות בה. (שער המלך עבדים ד, יב. וע' קצוה"ח שם; חזון איש. ואכן יש שכתבו בדעת הרמב"ם שאף לאחר שהגיעה ההענקה ליד העבד, אין זכות לבעל חובו בה. ע' שער המלך שם ובהט"ו, ובשאר נושאי כלי הרמב"ם. וע"ע בחידושי הגר"ח על הש"ס — ישוב אחר לשיטת הרמב"ם).

ויש שפרשו (כן משמע בהגהות הגר"א על הרא"ש רפ"ד דב"ק — בדעת הג"א שם) 'בעלמא' — באופן הדומה לכאן, שקדם חובו של העבד לבעל חובו, לחוב ההענקה של האדון לעבד. (וע' בית ישי נה, א).

בגוף הגדרת תשלום הענקה, נסתפק המשנה-למלך (עבדים ג, יד) האם הוא חוב גמור, כשכר שכיר, או מצוה בעלמא כמצות צדקה. [ונפקא מינה — לשיטת הסוברים שבצדקה אין יורדין לנכסיו לגבות — מה הדין בהענקה לענין זה]. ובשיעורי הגר"ש רוזבסקי (כאן ובגיטין יד, ב) הוכיח ששיטת הגר"א (ע' בהגהותיו כאן ועל הרא"ש בב"ק רפ"ד) שגדר הענקה כצדקה ולא כשכירות, ואעפ"כ שייכת ירושה בהענקה [ואף לגרסת הגר"א שאין ירושה, מ"מ צריך מיעוט מיוחד על כך], כיון שהיא מצוה ממונית כלפי אדם מסוים, ונחשב הוא 'בעל דין' ומוריש את זכותו זו. (וכן דייקו מחברי זמננו מדברי הרמב"ם בספר המצוות, שמיקם את מצות הענקה בתוך שאר מצוות צדקה וחסד (קצו). ואין זו הוכחה מכרעת, שאין הנידון כאן על טעמי המצוה ועניניה (וכן איתא במדרש), אלא על הגדרת החיוב). וע"ע: תורת כהנים עה"פ 'כשכיר כחושב' (ויקרא כה) ובר"ש ובראב"ד שם; מאירי כאן; 'תולדות אדם' על הספרי — ראה קיט, ב.

לעולם יליף שכיר שכיר ואיצטריך, ס"ד אמינא מוכר עצמו הוא דלא עבד איסורא, אבל מכרוהו ב"ד דעבד איסורא אימא ניקנסיה' — והלא גזרה שוה מופנית היא ואין משיבין עליה (ע' לעיל בגמרא וברש"י), וכיצד ניתן לפרוך את הגזרה-שוה על פי סברא?

יש לפרש, הואיל ואמרה תורה שהגונב ואין לו לשלם מוכרים אותו לעבד כדי לשלם מה שגנב, הוה אמינא שלא יצא ביובל, כדי לקיים דין ונמכר בגנבתו, ואין ללמוד מהגזרה-שוה לבטל את הדין המפורש בפרשה. (עפ"י חזון איש).

באופן אחר: אין זו בגדר 'פירכא' שבגללה אין לדון זה מזה, אלא סברא העומדת מכה עצמה, שראוי לקונסו שלא יצא ביובל, וכמו שמצינו שהגמרא שואלת 'למה לי קרא — סברא הוא', אף כאן דין מכה הסברא יש כאן, ולא פירכא על הגזרה שוה. (קובץ שיעורים. ובספר אילת השחר הביא דוגמא נוספת לדבר, ועיין שם עוד.

וכבר כתבו ראשונים שאף על פי שאין הקש או ג"ש למחצה, במקום שלא מסתבר אין אומרים כן (עתוס' יבמות פו; נדרים ז. וע"ע: רש"י ומהרש"ל להלן נו. ולעיל יא: רמב"ן ורשב"א וריטב"א להלן כ: ר"ן סנהדרין י. מצפה איתן הוריות ד; תפארת ישראל חולין ד, ג ב'בועז'. וע"ע במובא להלן לו. מד.).

(ע"ב) ז'מה מי שאינו נגאל באלה... לזה ולא לאחר' — מבואר בגמרא שאין דין 'גאולת קרובים' בנמכר לישראל. וצריך באור, הלא העבד יכול לפדות עצמו בכסף, ואם כן מדוע לא יוכלו

קרוביו לפדותו, כדן 'עבד כנעני' שאחרים נותנים כסף עבורו לקנין (וכמבואר בסוגיא לעיל ז.)?
יש אומרים שאין יכולים הקרובים לפדותו בעל כרחו של האדון, כי אמנם מועילה נתינת הכסף על ידי אחר, אך צריך את דעת המקנה ורצונו (מנחת חינוך מב. וע' בחזו"א (קמח) שהסביר הדבר). עוד תרצו (ע' ב'המקנה' ובחזון איש): דין גאולת קרובים נאמר אף בעל כרחו של העבד, וכאן התמעט דין זה, ואינם יכולים לפדותו אם אינו רוצה.

ויש מפרשים שלא התמעט אלא החיוב והמצוה המוטלת על הקרובים לגאול (ע' להלן כא), אך אמנם יכולים הם לפדות. (עפ"י תורי"ד; כסף משנה עבדים ב, בדעת הרמב"ם. וע' להלן יח. בחידושי המהר"ט, ובשיעורי ר' שמואל כאן).

'זמאן תנא דפליג עליה דרבי, רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא...' — רש"י מפרש שריה"ג ורע"ק חולקים על רבי במה שדרש מ'באלה' שאינו נגאל בשש. ואולם התורי"ד להלן (יח.) נקט כדבר פשוט שריה"ג ורע"ק חולקים על רבי וסוברים שהנמכר לישראל יש בו תורת גאולת קרובים. וכנראה פירש דברי הגמרא 'מאן תנא דפליג ארבי' על דין זה, שלריה"ג ורע"ק אין חילוק בדין גאולה בין נמכר לנכרי לנמכר לישראל, הלכך אין להם הקל-וחומר לרבות יציאת שש בנמכר לנכרי, וממילא 'באלה' אינו נצרך למעט שש אלא לדבר אחר. ולהלן (כא.) נסתפקו בגמרא לחכמים החולקים על רבי, האם נמכר לישראל נגאל לקרובים אם לאו. ונראה שלפירוש הרי"ד צריך לומר שבסוגיא כאן נקטו כפי הצד שחכמים חולקים על רבי.

טעמים וענינים

פרשת עבד עברי — פשוטו של מקרא ודרשות רז"ל

במבוא לספר 'פרקי מועדות', מציע הרב מרדכי ברויאר שיטה פרשנית ליישוב פשוטו של מקרא עם מסורת התורה-שבעל-פה; —

עיקרה של שיטה זו מבוסס על הכלל 'דברה תורה בלשון בני אדם'. וכשם שלבני אדם סגנונות שונים ודרכים שונים להבעה, כך גם התורה מדברת כפי כללי הלשון השונים שאוהן האדם יכולה לשמוע. ועל כן, פעמים רבות מוצאים אנו נושא אחד שמדובר עליו בתורה במקומות נפרדים, ובכל מקום בולט פן אחר הקיים באותו נושא. סגנון שונה, והיבט מזוית אחרת – שנראה לעתים כמתעלם משאר ההיבטים. הסיבה לכך, כפי הבנת שכלנו האנושי, להדגיש ולהבליט את הצדדים השונים שבענין, ולעתים אף מוצג כל פן כשלעצמו כאילו הוא סותר לפן האחר. רק לאחר שהדברים מוצגים כשונים ומרוחקים וקיימים כל אחד לעצמו ללא זיקה לפן האחר, יכולים לחזור ולהתגלות באיחודם, וזאת על ידי מסורת התורה-שבעל-פה, ההלכה, המאחדת ומשלבת את המורכבות הרבה, וכוללת את פרטי הנושא לעשותם חטיבה אחת.

אחת הדוגמאות שהביא לשיטה זו היא פרשת עבד עברי, המוזכרת בתורה בפרשיות 'משפטים' 'בהר' ו'ראה'. לא נעמוד כאן על כל פרטי הדיוקים ואריכות הדברים, אלא נזכיר את עיקרם בקצרה:

בשני מקומות (משפטים וראה) מוזכר ענין העבד באופן דומה: היציאה לאחר שש שנים, ובאם אינו רוצה לצאת, הרי הוא נרצע ונעשה 'עבד עולם'. מאידך בפרשת 'בהר' אין מוזכר אלא שעבד עברי יוצא ביובל. וסתימת הלשון שבמקרא זה מורה שגם הרציעה אינה מבטלת את השחרור שביובל. שם גם מדובר על עבד שנמכר לגוי ולא מוזכרת בו כלל היציאה בשש (וזה תואם גם לשיטה שנתקבלה להלכה, שהנמכר לגוי אינו יוצא בשש אלא ביובל). ומדובר על האדון בגוף נסתר, שלא כבמקומות האחרים שפונה הכתוב אל האדון כנוכח.

וכן ישנם הבדלים נוספים בלשונות הכתובים; כאן משתמש הכתוב בלשון 'יציאה' וכאן 'שילוח'. כאן מוזכרת ההענקה וכאן היא מושמטת. כאן קורא לו הכתוב **תושב ושכיר** וכאן **עבד. כאן עולם וכאן יובל.**

אלא, שכל השינויים הללו מקבלים משמעות אחרת בשים לב למגמה השונה המוזכרת בפרשיות השונות; במקום אחד מודגש הענין שאין אדם מישראל יכול להיות 'עבד' אמיתי – **כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם** – ולא עבדים לעבדים, ולכן בשום פנים אין היהודי יכול להמכר לצמיתות. ובמקום האחר מודגש צד אחר לגמרי – החובה שמצד האדון לשחרר את העבד; חייב אתה לשלח את עבדיך העברים, כדרך שאתה עצמך שולחת על ידי פרעה בציווי ה', ונשתחררת מעבדו. ואף הענק תעניק לו בעת יציאתו, כדרך שאבותיך יצאו גם הם ברכוש גדול מבית עבדים.

אילו היה כל ענין העבד מרוכז במקום אחד, בשפה אחת ובדברים אחדים, היה כל צד מחליש כביכול את הנקודה האחרת; כאילו אין די בכל נימוק כשלעצמו אלא בהצטרפות שתי הסיבות גם יחד, לשחרור העבד. לכך נכתב הענין במקומות שונים ובסגנון שונה, ופרטים והלכות המוזכרים כאן אינם מוזכרים שם, כדי להבליט כל רעיון בנפרד, כי אכן יש לכל רעיון עמידה בפני עצמו.

ואמנם, שתי הגישות גם יחד יוצרים את דיני העבד להלכה ולמעשה; האדון חייב לשלח את העבד לאחר שש, אך גם היובל, אם פגע בו לפני שש, מוציא אותו, כי אינו יכול להמכר אלא עד לעולמו של יובל; הנרצע אכן ממשיך עבדותו 'לעולם', אך עולם זה הוא 'עולמו של יובל' ולא לנצח ועד. העבד גם 'יוצא' מעצמו כביכול, אך גם מחויב האדון מצד עצמו 'לשלחו'.

לסיכום, אם כי הפשט הנראה לכאורה מכל פרשה כשהיא לעצמה, אינו מתיישב עם ההלכה, פשוטו של מקרא המשותף לכל המקראות יחידו, הוא הוא המתבטא במסורת התורה שבעל פה, הניתנה כרוכה עם התורה שבכתב כולה, מרועה אחד.

*

מתוך פירוש רש"ר הירש ז"ל (משפטים) על פרשת עבד עברי:
כי תקנה עבד עברי — שום דבר לא יעיד על אמינות התורה שבעל פה לעיני המעיין —
 שדעותיו אינן תפוסות מראש — בבהירות כה גדולה, כמו שתי הפרשיות הראשונות הפותחות
 את סידרת 'חוקי משה'; —

הנה באה התורה לתת לעם את החוק האזרחי והפלילי ולנסח את הכללים וההוראות של
 הצדק ושל האנושיות, שעל פיהם יוסדרו יחסי אדם לחברו במסגרת המדינה. טבעי הדבר,
 שהסעיף הראשון בחוק יוקדש למשפט האישי, והנה פותח הסעיף הזה במשפטים: אם
 ימכור אדם את חברו, אם ימכור אב את בנו — ! אכן, לא יעלה דבר זה על הדעת ואין
 הדעת סובלתו, לו באמת היתה התורה שבכתב 'ספר החוקים' של עם ישראל, לו התורה
 שבכתב, והיא לבדה, המקור הראשוני והיחיד של 'המשפט העברי'! מה לא נאמר ונקבע,
 נידון והובהר, מן הסתם, בטרם תבוא התורה לדון במקרים כאלה, שבוודאי אינם אלא מקרים
 יוצאים מן הכלל! ובפסוקים אלה, שיש בהם משום הגבלת זכויות האדם המקודשות ביותר
 ושליטת הזכות של החירות האישית — בפסוקים אלה פותח משפט התורה!

אכן, לא 'הספר' הוא מקור המשפט העברי, אלא דברי החיים במסורת שבעל פה, ו'הספר'
 הזה אינו אלא סיוע לזכרון ואסמכתא במקרה שיתעורר ספק. הן הספר עצמו קובע את
 העובדה, כי ארבעים שנה כבר נמסרה התורה השלמה לעם, וכבר נעשתה התורה לקנינו
 ולחוק חייו, בטרם מסר לו משה את ספר התורה לפני מותו. אכן, אם כן הדבר, מסתבר
 שמקרים יוצאים מן הכלל נרשמים תחילה, על מנת להציג לפנינו את עקרונות חיי החוק
 הסדירים באופן הברור ביותר. ובכלל, לא עקרונות החוק וכלליו נרשמו ב'ספר', אלא על פי
 רוב מקרים ממשיים בודדים, והם נרשמו בצורה כה מאלפת, שבקלות ניתן להסיק מהם את
 הכללים שנמסרו לתודעה החיה של המסורת שבעל פה. לשונות המקראות שב'ספר' עשויות
 גם הן מעשה אומן במידה כזאת, על שלרוב מרומזים בהן מושגי יסוד של החוק, כגון על ידי
 ביטוי בלתי מקובל, שינוי במיבנה הפסוק, מקומה של מלה בפסוק, אות יתירה או חסירה
 וכיוצא באלה. הן לא מתוך הספר הזה עלינו לשאוב את החוק. הן לא ניתן הספר
 הזה בידינו אלא על מנת לשמש תזכורת ליודעי התורה, כדי שישמרו וירעננו בזכרונם,
 חדשים לבקרים, את ידיעת המצוות; וכן ניתן הספר בידי מורי התורה כמכשיר הוראה,
 על מנת לכרוך במקראותיו את מסורת התורה שבעל פה, וייקל להם לתלמידי בית המדרש
 לשנן בליבם תמיד מחדש את פרטי התורה שבעל פה על יסוד הרמזים שבתורה שבכתב
 המונחת לפניהם.

יחס התורה שבכתב אל התורה שבעל פה, כיחס התקצירים של הרצאה מדעית, שנאמרה
 בעל פה בשלמותה — אל ההרצאה שבעל פה. לגבי צוערי המדע, ששמעו את ההרצאות
 שבעל פה, מספיק ודי בתקצירים שבכתב, בשביל שיזכירו וירעננו לעצמם, תמיד מחדש, בכל
 עת ובכל שעה, את כל אותו מדע כולו. לרוב די להם במלה אחת, בתוספת סימן שאלה,
 סימן קריאה, קו, נקודה, מלה מודגשת וכיוצא באלה — לרענן בזכרונם סידרה שלמה של
 רעיונות, הערות, הסתייגויות וכו'. לגבי אלה אשר לא שמעו את ההרצאות מפיו של המורה,
 יהיו התקצירים כאבן שאין לה הופכין. אם ישחזרו את המדע מתוך התקצירים בלבד, ישקעו

בהכרח בטעויות. מלים וסימנים וכיוצא באלה, אשר משמשים לתלמידים ששמעו את ההרצאות שבעל פה כציונים מאלפים לשם שינון תכני המדע ששמעו באוזניהם — אינם אומרים כלום לאלה אשר לא ישבו לרגלי המורה, והרי הם מסתכלים 'כתרנגולת בבני אדם'. התלמידים, אשר שמעו את דברי המורה, ישחזרו מתוך התקצירים את התכנים לאמיתם, אך לא ייצרו אותם מתוכם; ואילו ההדיוטות — אך גיחוך יעלה על פניהם נוכח הדברים הנראים בעיניהם כשעשועי היתולים שאין להם יסוד, וכחלומות שאין בהם ממש...'

עוד בשאלת דרשות התורה, האם הן נדרשות לאחר ומכח קבלת ההלכה, או להפך, קביעת ההלכה באה כתוצאה מן הדרשה — ע' בפתיחת הנצי"ב לפירושו 'העמק דבר' לספר ויקרא. וכן האריכו בענין זה המלבי"ם ומהר"ץ חיות בספריהם. (וע' ריטב"א יומא מ: שמחלוקת ר"י ור"ש כיצד לדרוש, תלויה בסברתם אם וידוי מעכב. וע' ערוך לנר סוכה כת.

וע' בסוגיא סנהדרין לד, שטעם אחד משני מקראות נמנים כאחד במנין דעות הדיינים. ויש לשאול, אם נאמר שהקבלה קדמה, מה בכך שאחת מן הדרשות אינה אמת, הלא שניהם מסכימים לעצם הדין, שכך קבלו, ומדוע לא יימנו כשנים. ואפשר ששני סוגי דרשות יש).

פרפראות לחכמה

משנה שכר שכיר עבדך בגימטריא (עה"כ): הרב מוסר לו שפחה כנענית. (ברכת פרץ)

והיה לך עבד עולם — בגימטריא: עד היובל. (שם).

ואם לא יגאל באלה ויצא בשנת היובל — בגימטריא: ואין נגאל בשש. (שם. בהפרש אחד).

דף טז

'אילימא דכתב ליה שטרא אדמיה, היינו כסף' — פרוש, בהסכמת האדון, אבל אי אפשר להכריחו לקבל שטר חוב בתורת כסף, אם אינו רוצה. (רשב"א ועוד — וכדלהלן יח. 'נקיט מרגניתא בידיה יהבינא ליה חספא?!')

[וצדד הרשב"א, שמא דברי הגמרא ששטר חוב מועיל ככסף, אינם קיימים אלא קודם שהסקנו עבד עברי גופו קנוי, אבל למסקנא אין מועיל שטר חוב בתורת כסף-קנין. והדבר שנוי במחלוקת הראשונים. ע' רשב"א לעיל ה. שהולך לשיטתו. וע"ש ברש"י. ובריטב"א כאן ובדף ה נראה שחולק על הרשב"א, וכן משמע מכמה ראשונים. ע' בדבריהם בדף ח. בסוגית משכון. ואף הרשב"א חכך בדבר. האריכו בנידון זה, אם שטר חוב הרי הוא ככסף לקנין ולקדושין, בספר מחנה אפרים (קנין מעות ה); בית הלוי (ח"א כג); דבר אברהם ח"א לט ענף ב). וראה במצויין לעיל ה.].

'... אי נמי באפי בי דינא זיל...' — יש לשאול מדוע צריך בית דין כדי למחול חוב עבודתו, ואין די בשני עדים [כדי שלא יכפור]? ושמא לפי מה שהניח המקשה שעבד עברי אין גופו קנוי אלא